

ЈЕЛИЦА ЈОКАНОВИЋ-МИХАЈЛОВ (Београд)

ТИПОВИ И ФУНКЦИЈЕ ПРОЗОДИЈСКИХ КАРАКТЕРИСТИКА СПИКЕРСКОГ ГОВОРА

Спикерски позив је одувек подразумевао завидан ниво језичке културе и посебно, узорно владање ортоепском нормом. Од спикерског говорења се тако, као од синонима култивисаног језичког израза, више него од других видова јавног усменог комуницирања, очекује да чува и унапређује језичку норму у домену говорног језика. Квалитет спикерског говора у подједнакој мери одређују објективни услови реализације говора у студију, као што су структура и врста текста, чињеница да овакав текст не подлеже корекцијама и интервенцијама говорника и слично¹, и у исто толикој мери, што је за нас интересантно, он зависи од реалне компетенције конкретних говорника и од њихове намере да следе одређене нормативне узор.

Последњих година изузетно је порастао број телевизијских и радиостаница. Ово повећање праћено је великом неуједначеношћу свих, па и језичких стандарда. Велике, традиционалне станице радија и телевизије нису декларативно мењале своју језичку политику, али је она у пракси претрпела доста измена, углавном у правцу снижавања критеријума који се односе на ортоепску норму. Необавезност строгог поштовања ове норме, уз недовољну селективност при избору нових спикера, довеле су последњих десетак година до осцилација чији смер није одређивала језичка политика. Ова осциловања иду од недовољно адаптираних југоисточних говора до коректних најзападнијих српских говора, са мање или више регионалне обојености.

Нове мале станице имају самосталну укупну уређивачку, па у оквиру ње и самосталну језичку политику. Млади људи које оне ангажују често и лако мењају профил делатности у станици и неретко се појављују у више различитих улога: као водитељи, спикери, уредници, репортери. Зато би

¹ М. В. Зарва. *Некоторые особенности языка радио как вида массовой коммуникации.* – Язык и стиль средств массовой информации и пропаганды. Москва, 1980.

се могло очекивати да при оваквој покретљивости буду задовољени различити и врло изнијансирани захтеви које поједини профили емисија постављају. У пракси, међутим, ово није тако. Од спикера се траже квалитети који нису првенствено везани за домен говорне културе, па је зато неуједначеност изговора и општег језичког нивоа у овим малим станицама изразита. Ово се нарочито односи на радиостанице. Њихова програмска оријентација је врло различита. У неким је заступљеност говорног, посебно информативног програма велика, у другима је све подређено музичким, забавним и рекламним емисијама, треће су на средини између ових крајности. Начелно гледано, упоредо са опадањем броја и квантитета говорних емисија, опада и њихов ортоепски ниво, а расте удео регионалних и дијалекатских елемената. Ово последње чини мале станице у појединим градовима доста различитим, иако је реч о истом начину одступања од норми говорног језика. Њихова слушаност је завидна у срединама до којих допиру њихови програми, а то се може рећи и за гледаност телевизијских емисија малих станица. Ово значи да се ни утицај њихових модела језичког понашања не сме превидети. Језички корпус који ће овде бити анализиран забележен је на програмима станица београдског и околних подручја које до њега досежу и то у периоду који обухвата последње две године, 1994. и 1995. годину.

На београдском подручју најпре је уочљива разлика између ситуације у програмима тзв. државне телевизије и радија, с једне стране, и мањих, касније основаних телевизијских и радиостаница, с друге. У првом случају више се чува дух традиционалних норми спикерског говора, што нарочито важи за радиопрограме. Ову традицију су, додуше, појединци нарушавали у понечему и раније, али је њихов број био, у поређењу са садашњом ситуацијом, мали. Пре десет година постојао је врло чврст модел спикерског говора, јасно оријентисан ка поштовању ортоепских стандарда. Већ тада је увелико попуштао рад на стручном усавршавању младих спикера, али су у то време главнину чинили искусни спикери који су почињали каријеру када се о говорној норми веома водило рачуна и када је истовремено била обавезна стална ортоепска консултација са лекторима радија и телевизије. Њихов говор је био узор који су млади спикери следили и уколико је у информативним емисијама долазило до одступања од њега, реч је само о недовршеном процесу усвајања овог модела. Оваквих искусних спикера са однегованом језичком културом остало је мало, али је остао добар број онда младих спикера који су уз њих стасали и који су од њих учили и спонтано их следили.

У другим типовима емисија, у оним, дакле, које не припадају типу информативних и информативно-политичких, још пре десет година уочавале су се друкчије тенденције. Уношење елемената разговорног језика, уношење локалних црта и слично, сматрано је у већем делу оваквих програма позитивним, лежерним, спонтаним. Ова тенденција је годинама развијана у појединим типовима емисија и данас је у њима доведена до краја. Дошло је, наиме, до промовисања сасвим друкчијег

модела језичког понашања. Елементи овог модела преносе се помало и у друге типове емисија, па и у традиционално најужорније сегменте спикерског посла – у информативне емисије.

Новоосноване станице, посебно телевизијске, нису имале, разуме се, од раније свој спикерски кадар. Оне су га стварале ангажовањем младих људи, најчешће без радног искуства, а делом и преузимањем млађих спикера локалних радиостаница. Говор свих ових спикера претежно одговара другом од два типа која смо констатовали у програмима РТ Србије. Неке од ових станица доста брзо су се афирмисале и издвојиле квалитетом својих, пре свега информативних, програма. Њихови спикери настоје да очувају основне ортоепске стандарде, и у томе углавном и успевају. Овде настају нови видови раслојавања спикерског говора.

Пре свега, најмање је генерацијског раслојавања – видели смо да су то углавном млади људи, приближно истих година. Разлике су, међутим, врло уочљиве када се упореде различити типови емисија, дакле кад је реч о жанровском раслојавању. На истим станицама, где се у ударним информативним емисијама чује углавном негован говорни израз, много је колоквијалних елемената и локалне боје у спикерским сегментима емисија које су окренуте одређеном профилу публике, рецимо омладини или деци, а тако је и у информативним емисијама са свакодневном комуналном тематиком.

Најновије и доста неочекивано раслојавање по полу срећемо баш у оним емисијама информативних програма нових телевизијских станица које смо помињали по бризи о језичком изразу. Ту спикере-мушкарце одликује изузетно коректан говор и може се рећи да је норма њиме представљена у најбољем виду. Код жена се овде запажа извесно уношење иновација, које, иако није великог обима, пажљивом уху ипак не може промаћи. Ово се пре свега односи на недовољну мелодијску издиференцираност кратких акцената, какву имамо у следећем примеру (обележавамо овде само акценте који уместо узлазног имају силазни тон):

Изложба је дшворена још две ндеље.

затим, на благу отвореност вокала (овакви вокали су подвучени):

Крајем дана северни вештар, а могућа је и појава ледене кише.

као и на изразиту варијантност ритмичке организације исказа.

Одступање од норме које у принципу највише обједињује популацију младих спикера, без обзира на тип емисија, пол спикера или профил станица у којима раде, односи се на следећа два прозодијска елемента – први је видно скраћивање неакцентованих дужина:

Сличне вешти сшшжш од шрошлш недељш и из другшх баншкш.

а други – слабија тонска компонента код свих акцената, а јача код реченичне интонације. У примеру који следи акценти су у мелодијском

погледу врло неизразити, готово равни, док мелодија реченице има две изразите контрастне линије: прву, узлазну до тачке сегментације и другу, силазну до краја реченице:

Спојили су лепо и корисно¹ и направили филмски фестивал у иланинском амбијенту.||

Једна од основних функција коју спикерски говор увек подразумева јесте јасност преношења поруке. Прозодијски удео у њеном остварењу чини ефикасна сегментација текста, правилне пропорције интонационих компоненти и чврста ритмичка организација говора. Добра сегментација се у основи поклапа са синтаксичким целинама у исказу, прати их без обзира на дужину и састав. Одступања која се срећу код млађих спикера углавном су тројака: сегментација је знатно чешћа или, напротив, знатно ређа од уобичајене, што показују и два следећа примера:

У домовима | здравља | све је више | оболелих | од грипа.||

Лик који она глуми једини би могао да се окарактерише као | позитиван.||

затим, сегментација се не ослања у довољној мери на унутарње, логичке везе, већ се поводи за физиолошким могућностима изговарања већих комплекса

На конференцији за новинаре он је указао да је овим уговором створена могућност² за контејнерски превоз робе у свим правцима света | поморским или речним путем.||

и најзад, уводе се индивидуална решења у сегментацији исказа, као што је појава сталне паузе испред финалне синтагме, без обзира на њен састав и смисао, а неретко се ова стална пауза јавља испред последње речи у финалној синтагми:

Свечаност³ је одржана у присуству великог броја угледних гостију | у просторијама | ове организације.||

Наш рејтор⁴ је забележио изјаве челника | странке.||

Нејасно је | зашто је до овога | дошло.||

Највиша дневна температура око осам | степени.||

Успостављање правилне пропорције између појединих интонационих компоненти врло је деликатан и важан комплекс поступака у коме сваки говорник, а спикер посебно, мора бити успешан. Анализа оваквих поступака на основу снимака нечијег говора или пак праћења живе речи, најсложенији је проблем у интонацији. Ово стога што постоји заиста огроман број комбинација и њихових варијанти, од којих свака јесте у стању или да унесе нову нијансу значења или да наступи као могућа, и у датом тренутку повољнија, замена за неку другу комбинацију. У пракси међутим, просечни говорник лако проналази комбинацију која му је потребна и овог избора није ни свестан. Спикери дакако нису просечни

говорници – они изграђују и негују свој говорни стил, посежући обично за истим комбинацијама које су им се, кроз њихово говорничко искуство, показале као најприкладније у интерпретацији неке врсте текстова или у одређеним говорним ситуацијама које се понављају. Највећи удео у стварању позитивног утиска код слушалаца и сабеседника има управо способност говорника да увек према садржају и говорној ситуацији одабере одговарајућу комбинацију интонационих компоненти. И сходно томе, сваки лош избор комбинације или пропорције компоненти у њој, одмах бива примећен, а уколико је то чест недостатак нечијег говора, ствара се непријатан утисак и дикција квалификује као заморна, конфузна и оптерећујућа. У последње време код једног броја спикера чују се доста нестандартне комбинације компоненти. Стварају се одређени модели реченичне прозодијске организације који се устаљују у њиховом говору и понављају као шаблон.

Ова одступања од норме се обично тичу мелодијске и временске компоненте, и то пре свега у предфиналном и финалном сегменту реченичне структуре, у којима бисмо најмање очекивали иновације, будући да се за ове позиције везују стандардне мелодијско-ритмичке формуле по којима се препознаје комуникативни тип исказа. Извор ових нестандартних комбинација могу бити индивидуалне иновације, окационална решења или, што ће, нарочито у неким случајевима пре бити – дијалекатски утицај. У примерима којима ово илуструјемо, непосредно пре финалног ниског тона реченична мелодија је узлазна и овај тонски успон се поклапа са акцентом последње акцентоване речи. Акценат постаје узлазан, без обзира на његову праву фонетску природу. Ово указује на вероватно порекло модела у говорима чији се (динамички) акценат, без фонолошки релевантних тонских карактеристика, лако уклапа у било који мелодијски реченични модел.

Обе стране су се изјасниле за мировне преговоре.

Разлог несјокојства је и даље нафтина мрља близу велике обале.

Судија показује на белу шачку. И сада је 2:0 за Ливерпул.

Наша дијалектолошка литература, нажалост, не обрађује интонациону проблематику, већ сву прозодију по традицији своди на акцентуацију. Било би неопходно, а и време је, да модерна дијалектологија почне отклањати овај недостатак. То би, између осталог, омогућило бољу процену многих интонационих модела који се данас у говору чују и допринело би бржем и квалитетнијем нормирању у овој области.

У функцији успостављања хијерархије међу сегментима говора, спикери обично користе мањи број интонационих могућности него просечни говорник у свакодневној комуникацији. Обично се користе само интензитетска и темпорална компонента, а врло мало мелодијска, док се тембрална компонента практично не среће. Редукованост интонационих средстава у овој функцији, као и умерено дозирање оних која се у њој

употребљавају, доприноси аудитивној процени спикерског говора као одмереног и стилски неутралног.

Данас се, међутим, све чешће чују елементи који спикерски говор лишавају атрибута одмерености и стилске необележености, а везани су за појаву нове функције – сугерисања става слушаоцу, односно гледаоцу. У овој функцији употребљавају се управо средства хијерархизовања сегмената исказа, али сада без ограничења која су, видели смо, типична за спикерски говор. Само успостављање хијерархије међу сегментима условљено је унутарњим, лингвистичким разлозима², што са функцијом сугерисања става није случај. У складу са различитим програмским и другим оријентацијама више станица врло често исту вест објављује поларизовано вредновано: једне као позитивну, друге као негативну. У многим случајевима и текст је идентичан, рецимо текст неког саопштења или изјаве, па је читаво сугерисање става слушаоцима поверено спикеру и његовој дикцији. Лексички елементи у виду уводних напомена или накнадних коментара, коришћени су једно време неумерено у појединим програмима и једнодушно су оцењивани као неумесни и претерани, па се они сада избегавају, а како тенденција сугерисања па и наметања става није ишчезла, на спикерима је да уредникову намеру остваре. Спикери старије генерације нерадо и ретко прелазе границу између изразитости и јаке сугестивности. Ову разлику су још поодавно прешли репортери, коментатори и новинари у жанровима који такав прилаз захтевају – рецимо у комерцијалним и рекламним емисијама, а из ових категорија се најчешће ангажују професионални говорници који без спикерске резерве и устежања, интонационим средствима а понекад и гестом и мимиком, дају тексту додатно значење³.

Ово нас уводи у појаву која је врло раширена последњих година – сасвим младим људима, почетницима, уређивачка политика намеће више истовремених улога: они су и репортери са терена и водитељи контакт-програма и спикери у студију. У овој последњој улози они се готово по правилу најслабије сналазе и њене стандарде највише нарушавају. У најнеуспешнијим случајевима има непрекидног грешења у тексту, застајкивања, понављања, па и замуцкивања, а у успешнијим је врло уочљиво уношење интонационих карактеристика из разговорног језика и из других жанрова, репортажа и коментара, пре свега. Овакве иновације садрже у себи двојак утицаје: с једне стране, нарушавају правила доброг спикерског говорења, а с друге, проширују сам модел спикерског читања. Иновациони допринос ове категорије говорника најизразитији је у сфери фоностиликтике⁴. Ту се најпре из разговорног језика једног дела образованије београдске младежи пренео у емисије дијалошког типа модел конверзације који на психолошкој равни инсистира на два елемента: на

² И. Г. Торсуева. *Интонация и смысл высказывания*. Москва, 1979.

³ Л. К. Цеплитис. *Анализ речевой интонации*. Рига, 1974.

⁴ Ј. Јокановић-Михајлов. *Стилистички статус варијантних интонационих облика*. – Научни састанак слависта у Вукове дане. Књ. 23/2. Београд, 1995.

доброј обавештености о свим најновијим тенденцијама и на истовременој нефасцинираности, чак дистанци према предмету конверзације:

Кроз овакав поларизовани распоред елемената и контрасти сенке и светлости, он нам саопштава тај свој неки иронични став према нама и тој некој нашој сталној потреби да све одмах одређујемо као прихватљиво и неприхватљиво, као позитивно и негативно.

Уз одговарајуће интонационе поступке, какви су промена темпа и реченичне мелодије, главна изражајна средства су из фоностилистичког арсенала: промена вокалске боје, брзи преласци из једног регистра у други и специфичне гласовне редукције. Касније се овакав модел из емисија о културним збивањима и активностима пренео у друге типове емисија и на крају су се његови елементи у најновије време почели местимично примећивати и у спикерском говору.

Може се закључити да добар део млађе спикерске популације данас у Београду показује (блажу или изразитију) тенденцију удаљавања од традиционалних узора и да у свој говор уноси доста регионалних особина и локалне београдске боје. С гледишта наше ортоепије ове иновације су супстандардне, а њихов статус у будућности зависиће у многоме и од наше бригае за језичку, посебно говорну културу и од наших могућности да на језичку и општу културну политику утичемо.

Елица ЙОКАНОВИЧ-МИХАЙЛОВА

ТИПЫ И ФУНКЦИИ ПРОСОДИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК ДИКТОРСКОЙ РЕЧИ

Резюме

В настоящей работе анализируются характеристики дикторской речи белградского радио и телевидения на материале последних двух лет. Выделяются основные типы дикторской речи и исследуются ее расслоения в зависимости от характера программ, а также от пола и возраста дикторов. Материал анализируется с точки зрения орфоэпии. Выделяются и иллюстрируются примерами наиболее частые отклонения от орфоэпического стандарта, рассматриваются традиционные и новые функции дикторской речи и способы их реализации.

